

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת בהר, תשע"ה
מספר 1118בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

יחסם של חז"ל לעברייני השמיטה - דין וחמלה

אליעזר גולדשמידט

בימי בית ראשון נשמרה השמיטה באופן חלקי בלבד,¹ ובשבעים שנות גלות בבל רצתה הארץ את שבתותיה (דה"ב לו: כא). ואולם בברית שכרתו עזרא ונחמיה עם העם בתחילת ימי בית שני, קיבלו על עצמם ישראל לשמור את השמיטה, ובלשונם: "וְנִטְשׂ אֶת הַשְּׂבִיעִית" (נחמ' י: לב). ואכן, ממקורותינו וממקורות חיצוניים,² ידוע לנו על שמירת השמיטה בהקפדה בימי בית שני וגם לאחר חורבנו. עם זאת, שמירת השמיטה לא הייתה מעולם דבר של מה בכך, מפני שקיום מצוות השמיטה היה כרוך בקשיים יום-יומיים ובדוחק כלכלי. השבתת עבודת האדמה, הפקרת היבולים ואיסור הסחורה בפירות שביעית, העמידו את הבריות בניסיונות לא קלים, בחיפוש אחר 'היתרים' ודרכי עקיפין. לעומת זאת, עשו חכמים "סייג לתורה" (משנה אבות א,א), והקיפו את הלכות השמיטה בהרחקות, גזרות ותקנות וגם קנסות, כדי לבצר את גדר ההלכה ולמנוע פרצות בהן.

עיון במקורות חז"ל חושף מערכת ענפה של דרכים שנקטו בניסיון להתמודד עם חשודים ועוברי עבירה בשמיטה, יותר מכלל מצווה אחרת. פעולות רבות נאסרו משום "מראית העין" (שביעית ג,ג; מועד קטן ד ע"ב ועוד), ומשום סיוע בידי עוברי עברה (שביעית ה, ו-ט), אבל הקילו בכמה הלכות "מפני דרכי שלום" (שביעית ה,ט). גם את הספיחים אסרו באכילה "מפני עוברי עברה, שלא ילך ויזרע תבואה וקטניות בתוך שדהו בסתר" (רמב"ם שמיטה ויובל ד,ב). כנימוק להחמרה בקנסות שהוטלו על עברייני שביעית, נאמר שבדרך כלל "נחשדו ישראל על השביעית" (גטין נד ע"א)¹ וכוהנים נחשדו על השביעית יותר מאחרים (סנהדרין כו ע"א).² אבל היו הבדלים בין מקומות בעניין ההקפדה על השביעית. במקומו של רבי יהודה, הייתה השביעית חמורה (בכורות כט ע"ב). היו עמי הארץ שנוהרו בהפרשת חלה אבל זלזלו באיסורי שביעית, שנחשבו בעיניהם רק כחומרה מדרבנן (ירושלמי שביעית טו, כז ע"ב).³ במהלך הדורות חלה

* הרב פרופ' אליעזר גולדשמידט, פרופ' (אמריטוס) בפקולטה לחקלאות ברחובות, האוניברסיטה העברית בירושלים.

¹ עניין זה נידון בהרחבה במאמרו של הרב קלמן כהנא, "שמיטה במהלך הזמנים", **שנת השבע**, ירושלים 1985, עמ' קיח-קכד.

² במאמרו של כהנא (לעיל, הערה 1), מובאים מקורות חז"ל ועדויות מספרי החשמונאים ומספרו של יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, על קיומה הנרחב של השמיטה בתקופת בית שני.

³ אף על פי שלא נחשדו על השבת (גטין נד ע"א).

כנראה ירידה בהקפדה על דיני השמיטה, "משרבו עוברי עבירה" (משנה שביעית ד, א)⁴ ונוצר צורך בהחמרות חדשות. לא כאן המקום לפרט את מכלול גזרות ותקנות חז"ל בעניין השביעית, ובטבלה הבאה לקמן רשומים רק הקנסות העיקריים שקבעו חז"ל על אי שמירת השמיטה.

<u>העברה</u>	<u>הקנס</u>
הנוטע בשביעית, בין בשוגג בין במזיד	יעקר (תרומות ב, ג)
שדה שניטייבה בשביעית	לא תיזרע במוצאי שביעית (שביעית ד, ב)
שדה שניטייבה בשביעית	אין אוכלין פירותיה, לדעת בית שמאי (שביעית ד, ב)
החשוד על השביעית ⁵ (בכורות ד, ח)	אין לוקחין ממנו דבר שיש עליו זיקת שביעית
סוחרי שביעית	פסולים לעדות (סנהדרין ג, ג)
עם הארץ	אין מוסרין לו דמי שביעית (סוכה לט ע"א)

עדויות למעשה על היחס לעברייני שמיטה

אחד האירועים שיש בו כדי ללמד על יחסם של חכמים לעברייני שביעית מתואר בבבלי (סנהדרין כו ע"א).

שניים מגדולי החכמים, ר' חייא בר זרנוקי ור' שמעון בן יהוצדק, הלכו לעבר את השנה בעסאי. פגש אותם ר' שמעון בן לקיש והתלווה אליהם. אמר: אלמד כיצד נעשה עיבור השנה. בדרך ראה ר' שמעון בן לקיש אדם חורש בשדה. אמר להם ר' שמעון בן לקיש לחכמים: כוהן וחורש? [רש"י: הכוהנים היו חשודים על השביעית]. אמרו לו: יכול הוא לומר: אגיסטון [שכיר בשדהו של נכרין] אני בתוכו. בהמשך הדרך ראה ר' שמעון בן לקיש אדם שהיה זומר בכרם. אמר להם ר' שמעון בן לקיש לחכמים: כהן וזומר? אמרו לו: יכול הוא לומר: לעקל בית הבד אני צריך [רש"י: שאינו זומר כדי להשביח את הגפן] אלא כדי לקשור בזמורות ענפי זיתים בבית הבד]. אמר לו ר' שמעון בן לקיש: "הלב יודע אם לעקל, אם לעקלקלות" [כלומר, לבו של אותו אדם יודע אם אמנם התכוון לזה].

אמר חכמים: טרדן הוא זה [רש"י: קנתרן הוא ומטריח בדבריו]. כשהגיעו לשם [רש"י: לעלייה שהתכנסו בה לעבר את השנה], סילקו את הסולם ולא הניחו לר' שמעון בן לקיש להצטרף אליהם לעיבור השנה. בא ר' שמעון בן לקיש לרבו, ר' יוחנן, ואמר לו: בני אדם החשודין על השביעית [רש"י: שנעשו סנגורין לרשעים] כשרים לעבר שנה? הרי הם רשעים. אמר ר' יוחנן על תלונתו של ריש לקיש: דא עקא [זו צרה]⁶. לאחר זמן, הגיעו שני החכמים הללו אל ר' יוחנן והתרעמו בפניו על שביזה אותם ר' שמעון בן לקיש, והוא לא מיחה בו. תגובתו של ר' יוחנן הייתה, שר' שמעון בן לקיש צדק ביחסו הביקורתי אליהם, ולכן לא ראה מקום למחות כנגדו.

ייתכן שמעשה זה משקף הבדלים בהתייחסות של חכמי אותו הדור לעברייני שמיטה. ר' חייא בר זרנוקי ור' שמעון בן יהוצדק, שהיו בלא ספק מגדולי אותו הדור, נטו ללמד זכות על עברייני השמיטה, אם כי גם הם ידעו שלימוד זכות זה אין בו ממש, ואילו ר' שמעון בן לקיש התנגד ליחסם הסלחני של אותם חכמים לעברייני השמיטה ולא היסס מלכנות אותם "רשעים". גם ר' יוחנן, אף על פי שלא יצא חוצץ נגד אותם חכמים, הסכים עם ביקורתו של ר' שמעון בן לקיש.

⁴ עיינו: סנהדרין כו ע"א; רש"י שם, ד"ה נחשדו כהנים.

⁵ רמב"ן מביא בפירושו את הקטע הזה מן הירושלמי ודן בו (וי' כה, ז).

⁶ הביטוי "משרבו עוברי עבירה" נאמר גם בדיני כלאי זרעים (שקלים א, ב).

עדות מעשית חשובה נוספת יש בירושלמי. שנינו בתוספתא: "כשם שמתריעין על הגשמים בשאר שני שבוע, כך מתריעין עליהם בשביעית, מפני פרנסת אחרים" (תענית ב,ט), ונאמר בירושלמי: "מהו פרנסת אחרים? חברייה אמרי: מפני פרנסת גויים. ר' זעירא אמר: מפני פרנסת חשודים" (ירושלמי תענית פ"ג ה"א, יד ע"א). ונאמר בהמשך הירושלמי שר' זעירא, הסובר שמתריעין על הגשמים בשביעית מדאגה לחשודים, העבריינים, הולך בשיטתו של רבי יהודה הנשיא, שהיה רגיל ללמד זכות על עברייני השביעית, כעולה מדברי הירושלמי [בתרגום חופשי]: ספר אחד היה חשוד על פירות שביעית. הביאוהו לדין לפני רבי. אמר להם רבי: "הניחו לו. מה יעשה עלוב זה, ועבור חייו [=פרנסתו, מזונותיו] הוא עושה".⁷ על נטייתו של רבי להקל בהלכות שמיטה עקב דוחק הכלכלי אנו למדים גם ממקורות אחרים.⁸

לסיכום. מחד גיסא, הפעילו חז"ל את מלוא סמכותם ההלכתית כדי לחזק את שמירת השמיטה ולעמוד בפרץ כנגד העבריינים; ומאידך גיסא, היו רבים מחכמי ישראל מודעים לניסיונות הקשים הכרוכים בשמירת השמיטה, וראו חובה לעצמם לחמול על העבריינים ולהפך בזכותם, ולא למצות עמהם את מלוא חומר הדין.⁹

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן
בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עורך לשוני: ד"ר יחיאל קארה

⁷ החשוד על השביעית לזרוע או לעשות סחורה בספיחין (רש"י, בכורות כט ע"ב, ד"ה החשוד); חשוד לעשות סחורה בפירות שביעית או לשמור פירותיו ולמכור מהם (רמב"ם, שמיטה ויובל ת,יד).

⁸ ופירש רש"י: "דא עקא, שאתה קורא להם רשעים". לפי פירושו, נראה שדעתו של ר' יוחנן לא הייתה נוחה מהתייחסותו הקיצונית של ריש לקיש לאותם חכמים.

⁹ על רצונו של רבי יהודה הנשיא להקל בענייני השמיטה, בניגוד לחכמים אחרים, ראו א' גולדשמידט, "תקנותיו של רבי יהודה הנשיא בענייני המצוות התלויות בארץ", בתוך אור הכהונה והמדע, רחובות תשע"ג- עמ' 229 – 237; י' פליקס, "תחומי איסור ספיחים ותקנות רבי לגבי שביעית", תלמוד ירושלמי, מסכת שביעית, כרך ב, הצאת מס, ירושלים 1986, עמ' 417-446.

* יש מקום להניח שהנטייה להקל בענייני שביעית התחזקה מימי רבי יהודה הנשיא ואילך בעקבות הלחץ הכבד של השלטון הרומי, שהביא את הבריות למצבים של פיקוח נפש. ראו: סנהדרין כו ע"א ותוספות ד"ה משרבו; ירושלמי שביעית פ"ד ה"ב, י ע"א.

** השוו ליחסו המחמיר של רבן גמליאל כלפי גזלנים הקוטפים פירות מן המטעים בלא רשות הבעלים: "הלעיטהו לרשע וימות" (בבא קמא סט ע"א).